

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az Osztják Hősénekek III. kötete és két osztják rokonsági elnevezés

I. A REGULY följegyezte osztják hősénekek megfejtését tudvalevőleg PÁPAY JÓZSEFnek köszönhetjük. De PÁPAYt is utolérte a régebbi finnugor gyűjtő-kutatók tragikus sorsa: gyűjtésének, kutatásai eredményeinek csak egy kisebb részét tudta sajátmaga kiadni; az észak-szibériai tanulmányút fáradalmi és nélkülözései őt is — éppúgy, mint nagy elődjét: REGULY ANTALt — korai sírba vitték.

PÁPAY JÓZSEFnek 1931-ben bekövetkezett elhunytja után ZSIRAI MIKLÓS volt az, aki a Reguly—Pápay-féle hagyaték kiadását állandóan szorgalmazta. Ő adta ki ebből a hagyatékból az Osztják (chanti) Hősénekek I. és II. kötetét; az ezekben közzétett hat osztják éneknek magyar fordítását még PÁPAY JÓZSEF készítette el.

Ezek után már csak két kéziratos Reguly-féle hősének várt kiadásra; az egyiket még teljes egészében PÁPAY fordította le magyarra, a másiknak már a magyar fordítását sem tudta teljesen elvégezni.

Ennek a most említett két hőséneknek a kiadása ZSIRAI MIKLÓSNak 10 évvel ezelőtt bekövetkezett halála után az én megtisztelő feladatom lett.

Legyen szabad ezen a helyen is köszönetet mondanom azért, hogy a Magyar Tudományos Akadémia engem tisztelt meg ezzel a feladattal, de egyúttal hálával emlékszem meg arról is, hogy a Finnugor Munkabizottság elnöke, LAKÓ GYÖRGY professzor, vetette fel azt a gondolatot, hogy én vállalam ennek a III. kötetnek a kiadását; én természetesen — bár a feladat nehézségének ismeretében bizonyos jogos aggodalommal — készséggel fogadtam el az engem kitüntető megbízást.

Erről a most említett III. kötetről szólnak itt következő fejtegetéseim.

A kötet első részében 1963-ban jelent meg az addig még kiadatlanul maradt első ének, míg a kötet második részében csak 1965-ben látott napvilágot az utolsó Reguly—Pápay-féle hősének.

A most említett I. résznek német fordításáról is még ZSIRAI kívánt gondoskodni; erre a munkára MOLLAY KÁROLYt kérte fel. Én azonban a magam fordításában ezt a MOLLAY által elkészített német fordítást, mely PÁPAY magyar fordításán alapult, csupán összehasonlítás céljaira, ellenőrzésül használtam fel. (A második rész számára a lefordítatlanul maradt verssorok magyar fordítását és a teljes német fordítást természetesen már nekem kellett elvégezniem.)

Itt következő fejtegetéseink, észrevételeink a III. kötet első részében közölt énekkel, illetőleg ennek fordításával kapcsolatosak.

2. Ebben a most említett énekben (Az Aranyfejedelem énekében) két olyan rokonsági elnevezés is szerepel, melynek értelmezésében — véleményem szerint — PÁPAY tévedett.

Az egyik elnevezés az, melynek jelentése PÁPAY szerint 'ángy'. (Az 'ángy' ugyan nem kizárólag, bár elsősorban 'sógornő' jelentésű, de hogy PÁPAY így értelmezte, ilyen értelemben használta itt ezt a szót, az abból tűnik ki, hogy viszont azt a megszólítást, mellyel az asszony a férfihoz fordul, PÁPAY rendszert — bár többször kérdőjellel — a „süv” „sógor” szóval fordítja le. L. még a 3. pontot.) Én azonban ezt a szót mindig a „feleség” szóval fordítom. A másik szó az, amelynek PÁPAY szerint 'sógor' lehet a jelentése, én azonban egészen másképpen értelmezem ezt a szót (a szerintem helyes értelmezést azonban a német fordításnak csak egy helyén jelzem; l. alább).

Az I. részhez csatlakozó jegyzetek csak a II. részben jelenhettek meg, és minthogy nem gondoltam, hogy kétség támadhat az első helyen említett rokonsági elnevezéssel, ill. ennek 'feleség' értelmezésével kapcsolatban, ezekben a jegyzetekben is csak egészen röviden jeleztem, hogy mi indított engem a Pápay-féle fordítás megváltoztatására, miért térek el a Pápay-féle fordítástól.

Most részletesebben kell a magam eljárását megokolnom, annál is inkább, minthogy azóta könyvemnek egyik ismertetője: VÉRTES EDIT, a JSFOu. 65. évfolyamában igen határozottan a Pápay-féle fordítás mellett foglalt állást [l. „Randbemerkungen zu einem jüngst erschienenen Heldenlied (Osztják (chanti) hősénekek III/1)” JSFOu. 65/3, 1—13].¹ Sajnálom, hogy VÉRTES EDIT nem várta meg a II. rész jegyzeteinek a megjelenését, pedig ezekre már az I. rész bevezetésében is nyomatékosan utaltam. Viszont a szóban forgó ismeretetés arra figyelmeztet, hogy — mint mondtam — a II. részben közölt rövid utalásszerű megokolást bővebben, részletesebben kell kifejtenem.

3. Nézzük tehát a kérdéses két szót, mégpedig először azt a szót, melyet az ének hőse az énekben szereplő asszonnyal kapcsolatban használ.

Ennek a szónak (és az ezután tárgyalandó másik szónak) helyes értelmezése természetesen önmagában is fontos (nyelvi szempontból ez érdekel bennünket elsősorban), de fontos, sőt alapvető jelentőségű a helyes értelmezésük az ének cselekményének megítélése, megértése szempontjából is, mert csak így sikerülhet az asszony helyzetének, az ének hőséhez (és ennek öccséhez) való rokonsági viszonyának tisztázása is, hiszen ezt a rokonsági viszonyt természetesen a rokonsági elnevezés, az asszonyhoz intézett megszólítás alapján tudjuk legmegbízhatóbban megállapítani.

Nézzük most ezt a megszólítást!

A hős az asszonyt *áli*-nak szólítja (348. sor: REG.: ... *ai nai áli kolä*, PÁPAY: ... *ai nai áli zolä* '... -leánya ángyi, óh halljad!'), kicsinyítő képzővel, kedveskedve a megszólítás: *álije* (244. sor: PÁPAY: *álije*), *álie* (263, 368, 390; PÁPAY: *álije*), (pl. 390: REG.: ... *schäper nai álie kolntä* '... sóbor-nő ángyika, óh hallgass meg!'), és így is beszél róla: *álem* (44, 45, 219, 225: PÁPAY *aläm, áläm*) (pl. 45: ... *ai nai álem* : PÁPAY: ... *ai nai aläm* '... kis fejedelem-nő ángyom'), *áliem* (217, 258; PÁPAY: *áliem*) (pl. 217: REG. ... *schäber nai*

¹ E cikkem megírásáig a VÉRTES EDIT-féle ismeretetésnek csak a különnyomatát láthattam. Jóval ennek a különnyomatnak a megjelenése után jelent meg VÉRTES EDIT-nek a könyvről írt másik ismertetése az *Orientalistische Literaturzeitung*-ban (1965; 381—4. hasáb); ez az ismertetés jó áttekintést ad a Reguly—Pápay-féle osztják gyűjtés történetéről és sorsáról, de konkrét nyelvi megjegyzést alig egy-kettőt tartalmaz.

äliem, PÁP.: ... *šobar-nai äliëm* '... ő.-nő ángyikám'). Az idézett szavaknak a jelentése tehát PÁPAY szerint 'ángyi', 'ángyika', 'ángyom', 'ángyikám'.

VÉRTES EDIT helytelennek tartja, (sőt — mint az ismertetés 8. lapján írja — „számára szinte teljesen érthetetlen”), hogy én ezeket a kifejezéseket következetesen „feleség(em)”-nek fordítom, holott — mint mondja — ezt a jelentést nem tudom igazolni, mert hiszen ez a szó semmiféle osztják szótárban vagy szójegyzékben nem fordul elő.

Elsősorban természetesen a szöveget, magát az éneket, azokat az összefüggéseket kellett volna megvizsgálnia, amelyekben ez a szó szerepel. Még ha valamelyik szótár ismerné is ezt a szót, de az ének szövegéből az derülne ki, hogy az ének közlője más jelentésben használta ezt a szót, mint amilyen jelentést az a szótár ismer, akkor is tudomásul kellett volna vennie, hogy ez a szó i t t esetleg más jelentésben fordul elő, olyan jelentésben, mely meglehet, hogy csak egy nyelvjárásban használatos, vagy amely talán már elavult. Én a fordítás folyamán természetesen nem hagytam figyelmen kívül az összefüggést, az ének szövegét. De erről alább!

Egyelőre mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy PÁPAY maga egyáltalán nem volt meggyőződve fordításának helyes voltáról.

Az OH. II. kötetében a 181. lapon ugyan kétszer is 'ángyi'-nak (ill. 'ángyá'-nak) van fordítva az *älel* szó (*pätom nai älel* 'Polem-nő ángya'), de például uo. a 44. lapon *älie* (PÁPAY: *äliè*) fordítása 'húgocskám', a 10., 16., 22. lapon *älem* (PÁPAY: *älem*) fordítása 'húgám', a 40. lapon *älen* (PÁPAY: *älen*) 'húgád', a 72. és 84. lapon *älel* (PÁPAY: *älel* 'húgája (?)' (kérdőjellel)). Az OH. III/2-ben is az 1094., 1165. sorban *älem* fordítása így hangzik: 'húgom (?)' (kérdőjellel), az OH. I. kötetének 388. lapján is *älem* (PÁPAY: *älem*) 'húgom'. (A „sógornő” osztják neve pl. énekünk 880. sorában *änyäkel* 'ángya'. OH. I 380 *änyäge* 'ángyi', az OH. III/2 1043. sorában *änyeki* 'ángyi', ugyanott az 1074. sorban *änyegi* 'ángyi', az 1629. és 1636. sorban *änyäken* 'ángyodat' stb.)

Mármost PÁPAY joggal kételkedett a maga fordításának helyességében. Én is először azt hittem, hogy itt tkp. az *-a äi* kicsinyítő képzővel van dolgunk (e képzőhöz l. KT. 41, GANSCHOW CÍFU. 190. l.), de hamarosan meggyőződtem róla, hogy feltevésem hibás.

Az idézett helyeken ti. kétségtelenül és félreérthetetlenül a *f e l e s é g*-ről van szó.

Az OH. II. kötetében például (a II. énekben) a Három *šäbär*-dúc (?) fejedelemhős, az ének hőse, azt mondja magáról (a 122. lapon): „az én zugos házam zugában ülő, a szögeletes házam szögletét őrző Ural-fokát orsózó-orsóbálvány öreged leányát szögelet-végi háló társ gyanánt bírom ím” [ez pedig, miként a 156. lapon hasonló szólással kapcsolatban olvassuk, azt jelenti, hogy „házas életet élnek”], és a 134. lapon így beszél róla: „az én birtokomban levő Ural-fokát-orsózó-orsó bálvány öreged leánya, az én *h ú g á m*” (*älem*, PÁPAY: *älem*), és mikor árulásáért megbünteti az asszonyt, ezt így adja tudtunkra (168. l.): „az Ural-fokát-orsózó-orsó bálvány öreged leánya *h ú g o m n a k* (*älem*, P.: *älem*) az egyik keze csontját ketté töröm, az egyik lába csontját ketté töröm ...”.

Ugyanígy jár (OH. II 8–10) a Tokhal ütő tok-verő magasságú fejedelemhős felesége is: a Toldott subájú subás orosz ember kis fejedelemnő leánya (12, 116), akit árulásáért hasonló módon büntet meg a férje, és ezt így mondja el (uo. a 116. lapon): „én a zugos házam zugában ülő toldott subájú üstökös orosz ember kis fejedelemnő *h ú g á m n a k* (*älem*, P.: *älem*), toldott subájú

subás orosz ember kis fejedelelnő h ú g á m n a k (*álem*, P.: *àlèm*) az egyik keze csontját ketté töröm . . .”.

Az OH. I. kötetében is (386—8) a Bálvány-húsában-bővelkedő-fejedelelnő éjjel ott marad most szerzett új feleségénél és elmondja, hogy ez az asszony: a Kavics-rugdoso-táplálékos-lábú (o: *zorøn*-melléki) kis fejedelelnő h ú g o m (*álem*, P.: *àlèm*) rénbikabórt terít le neki, és „fejet levágható igazi álmat alszunk mi ketten . . .”.

Az OH. III/2-ben is (az 1094. sorban) egészen hasonló jelenetben szintén *álem*-nek mondja a hős a maga új feleségét (az *álem* itt is PÁPAY szerint 'húgom' jelentésű, de ezt a jelentést mégis megkérdőjelezi). És ugyanitt (OH. III/2:240) az álnok vetélytárs azt kívánja a hőstől: „ha a feleségedet (*àlen*) nekem juttatod . . .” És kétségtelenül a feleségről van szó ugyanott az 1165. és 1241. sor *álem* szavában, ámbár mindezeknek a fordítása PÁPAYnál: „húgom (?)”. L. még például ugyanott az 1827., 2258., 2414. sort is.

Talán ezek az idézetek eléggé igazolják, hogy az *áli* szó jelentése: 'feleség'.

De hátra van még érvelésünk harmadik lépése (az első lépés: PÁPAY ingadozása, a második: a szövegnek mindennél fontosabb bizonyító ereje); hát csakugyan lehet ellenünk azzal érvelni, hogy még nincs „anyakönyvezve” ez az osztják szó? Úgy látszik, hivatalos okmány, ti. szótár vagy szójegyzék csakugyan nem igazolja a szó létét és jelentését (ámbár ez semmi esetre sem lehetne döntő érv), de lám, az irodalomban mégis már ismételtelen szerepelt ez a szó: STEINITZ az OVd. II. kötetének 202. lapján és KANNISTO-LIIMOLA (Wog. Volksd. V, 330) is ismeri ezt az északi-osztják szót *áli* alakban és 'feleség' jelentését. A szó az északi-osztjákban ritka, úgy látszik csak dalokban fordul elő (és az osztjából átkerült a vogulba is). Az *áli* szó bizonyára hamarosan szótárban is fog szerepelni; valószínű, hogy STEINITZ a most készülõ osztják szótárába már felvette ezt a szót.

A kérdést lezártnak tekinthetnők, azonban mégis felmerül az a kérdés, hogy mi vezette PÁPAYT a fent említett értelmezésekben. Persze PÁPAY fordítása tkp. csak fogalmazványnak tekintendő; ha ő maga rendezhette volna sajtó alá ezeket az énekeket, talán már az összefüggés, a szöveg alapján már ő maga is a helyes értelmezést adta volna meg. De lehetséges, hogy PÁPAY csakugyan nyelvmesterének közlése alapján fordította ezt a szót sógornőnek vagy nővérnek, mégpedig úgy, hogy a nyelvmestere az ének szövegétől függetlenül értelmezte így a szót, és ezt némi joggal tehetta is, mert *áli* nemcsak 'feleséget, uxor'-t, hanem általában 'asszonyt, nőt (mulier-t)' is jelenthet. A fordítás mellett szereplő kérdőjel mindenesetre azt mutatja, hogy PÁPAY maga sem bízott abban, hogy ez a szó nála helyesen van lefordítva. Talán két helyen szerepel az itt tárgyalt szó a kiadott hősénekekben úgy, hogy az *áli* jelentése esetleg 'asszony, nő': a III. kötet második részében az 1980. sorban *álemen* 'asszonyunk, kettőnk asszonya' (de itt is a feleségről beszél a hős, mikor öccsével együtt annak keresésére indul), továbbá az OH. I. kötetében a 14. lapon, ahol az *áli* (P.: *áli*) talán csak 'nőt' jelent (a fordítás szerint: 'húgám (?)' kérdőjellel).

Fejtegetéseink eredménye: az *áli* szó 'ánygi' fordítása nem helyes, a mi énekünk idézett helyein (úgy, mint a többi fentebb idézett helyen) 'feleség' a szó jelentése. Még arra sem gondolhatunk, hogy a „sógornő, ánygi” olyan megszólítás lehet, mint például a barátnak szóló „sógor (= barátom)” féle megszólítás (a magyar „húgám” megszólítás ilyen is lehet), hiszen az *áli* szó

nemcsak megszólításban szerepel, hanem olyan jelentésben is, mint „a feleségem”, akiről beszélek (pl. énekünk 325. sorában).

4. De ha az *áli*-ről adott magyarázatunk helyes (márpedig kétségtelenül helyes), akkor megdől minden, amit az ismertető az ének cselekményének értelmezésében, a szereplők viselkedésének, egymás közti viszonyainak megállapításában az *áli* 'sógornő' fordítására, erre a rokonsági viszonyra alapított.

Ha ti. *áli* nem jelent sógor nőt, hanem feleséget, akkor nem jelenthet sógor sági viszonyt az a megszólítás sem, amellyel viszont az asszony (tehát a feleség) szólítja a hőst (tehát az urát)!

Így rátérünk a másik rokonsági elnevezésre, arra, amelynek értelmezésében szintén kénytelenek vagyunk PÁPAYtól (és így természetesen a Pápay-féle fordítást védő ismertetőtől) eltérni.

Az asszony hasonló megszólítással fordul sógorához, a hős öccséhez, mint amellyel a hőst (akiről most már tudjuk, hogy az az óura), tehát az urát szólítja meg, vagy megfordítva: az urát ugyanúgy szólítja meg, mint a sógorát.

Persze, nem „pontos” az ismertetésnek az a megállapítása, hogy „pontosan” egyformán szólítja meg mind a kettőt. Az urához ti. *legi*, *leki* (PÁPAY: *lèyi*) megszólítással fordul (pl. énekünk 229., 230., 290., 291., 354–5. sorában; a fordítás persze PÁPAYnál 'süvem'; l. még OH. I 388: *leki* 'sógor(?)', OH. II 10, 16: *leki*, 24: *legi* 'süvem', OH. II 24: *leiki* 'süvem'. Ezek a szavak PÁPAY átírásában így szerepelnek: a mi énekünkben *lèyi*, OH. I 389: *lèyui*, OH. II: *lèyi*. Hasonlóképpen *leki*-nek szólítja az asszony az urát a III/2 ének 1166. sorában is, de itt már 'fejedelemhős uram (?)' a fordítás. — A sógorát viszont így szólítja: (881–2) *ligi*, (801) *lyigi* 'süvem' (a 882. sorbeli *ligi* fordítása hiányzik), kedveskedve (633) *ligijä* (PÁPAY: *lèyijè*) 'süvecském', a III/2 énekben (1986) *ligem* 'sógorom (?)', (2021) *ligem* 'öregem (?)', és (2270) *liem* (fordítás nélkül) és egyszer (a mi énekünk 959. sorában) *lyewi* 'sógor'.²

Mármost a *lyewi* alakot esetleg kikapcsolhatjuk; ez együvé tartozhat a (KT. 1051) O *lèy* (altes Wort in Heldenliedern) 'Sklave, Diener...' (egyik alakja kedveskedő értelmű). Vö. még LIIMOLA: FUF. XXVII 271; l. még *leu* (795, 953, 1136, 1144, 1177. sor 'Diener', lativus: *Leuä* (893–4), *leua* (804, 911), *leuä* (1170) 'szolgának, szolgává', (PÁPAY—BEKE) *lèwi*, *lewi* 'Diener'.

Viszont a *legi*, *leki*, *leiki* alakok minden valószínűség szerint azonosak a *ligi*, *lyigi* alakokkal, tehát egyformán szerepelhetnek a férj és a sógor megszólításában. Ami a hangalakbeli eltérést illeti, ez sem volna az egyeztetésnek akadálya; A vokalizmusra (*legi*—*ligi*) vonatkozólag vö. például KT. 482: Ni *lenkš'* ~ Kaz. *lŋkŋ* (hypokor.) 'arm (dem Worte angefügt)', (l. még KARJ.: OL. 163, 172, 174, STEINITZ: OstjVok. 96 stb.), a szókezdő *l* ~ *l*-re vonatkozólag vö. a 632. sorban *pony lyäng* *o*: *ponlŋ*, l. továbbá KARJ.: FUF. XIII 244, PAAS.—DONNER 1060: K *lžŋk* — J *lŋkŋ*. Ami a *ligijä* szóban jelentkező deminutív végződést illeti (éppígy *älije*-re vonatkozólag is, l. fent), arra vonatkozólag vö. STEINITZ: OstjGramm: 49, SCHÜTZ: NyK. XL 31–2; l. még az *-ija* végződést a vocativus jelével: STEINITZ: uo. 53. A lejjebb idézendő *-lagè* valószínűleg szintén a vocativusi végződést tartalmazza.

Mármost azt a megszólítást, mellyel az asszony férjéhez és ugyanígy

² Az adatok felsorolásában nem törekszünk teljességre; elegendő a típusok figyelembevételéle.

sógorához is fordul, tehát a *legi, leki, ligi* stb. alakokat PÁPAY (és az ő fordítása nyomán VÉRTES EDIT is) az O *lèyui* stb. (l. KT. 1049, KARJ.: FUF. XIII 244, STEINITZ: I. OK. X 330) szóval azonosítja (l. pl. PÁPAY: OH. I 388). Csakhogy ez az utóbbi szó egyéb jelentései mellett (mint 'Sohn der älteren Schwester, Sohn der älteren Schwester des Vaters, Sohn des älteren Bruders des Mannes' stb.) legfeljebb a s ó g o r t ('jüngerer Bruder des Mannes'), de semmi esetre sem a f é r j e t jelentheti. (Talán éppen az a körülmény, hogy KARJALAINEN a FUF. XIII 244. lapján ezt az osztják szót a magyar *süv* szóval próbálta egyeztetni, — mondom — talán éppen ez vezethette PÁPAYT akkor, mikor a magyar fordításban a gyakoribb *sógor* szó helyett a ritkább *süv* szót használta.)

De akár helyes PÁPAY magyarázata, akár nem, hogyan szólíthatja az asszony ugyanezzel a névvel a férjét is (aki pedig — mint láttuk — mindig f e l e s é g é n e k szólítja az asszonyt), meg a sógorát is? Hiszen még PÁPAY magyarázata szerint is csak a s ó g o r t illethetné meg ez a megszólítás!

Úgy látszik, nemcsak az *äli*, hanem a *legi* szó jelentésének megállapítása körül is bajok vannak.

Kérdésünkre a helyes választ megint csak az ének maga adja meg.

Énekünk 477. és 485. sorában szerepel egy *läki*, illetőleg *lagi (nai)* szó, melyet PÁPAY (kérdőjellel ugyan) 'sógornő'-nek fordít: *laki nai eucl*, ill. *lagi nai eucl* 'sógornő (?) leány'. (A szöveg alapján nemigen lehet az igazi jelentést kikövetkeztetni.) Ez a szó — mint utólag látom — a 238. sorban is szerepel: *lagi nai angel*, PÁPAY átírásában: *lèyi* (R. *lagi*) *nai angel* 'sógornő (?) anyának' fordítással. Ez a *lagi (laki)* (l. a II. rész jegyzeteit, 296. l.) minden valószínűség szerint azonos KT. (475) O *-läyi* 'parka, -raukka; arm, armselig' szavával, amely KT. szótárában ugyan képzőnek van feltüntetve, de eredetileg valószínűleg önálló szó volt. Bizonyára idetartozik PAASONEN—DONNER (1017) J *läki (läkëm)* adata is, amely PD.-nél nincs ugyan lefordítva, de az összefüggésből ítélve ennek is 'kedves' vagy 'szegény' (kedveskedő vagy sajnálkozó) lehet a jelentése ('kedves v. szegény... nép v. emberek'). Hogy ez a szó önálló is, képzőszerű is lehet, azt nem tarthatjuk feltűnőnek. Az obi-ugor nyelvekben több ilyen elemet találunk, sőt éppen az ittenihez hasonló jelentésben; l. pl. LIMOLA: JSFOu. LVII/1 15 kk., STEINITZ: OVd. II 81, 88 stb. Ugyanilyen esettel van dolgunk az északi-osztják *-leni* kicsinyítő képzőnél, amely még ma is az egyik (déli) nyelvjárásban önálló szóként is használatos, sőt éppen a *-läyi*-val azonos 'arm, elend, erbärmlich' jelentésben (vö. SCHÜTZ: NyK. XL 32, MUNKÁCSI: VNGy. II 0747, FUCHS: FUF. XVI 80, STEINITZ: OGr. 50 ('an der Grenze von selbständigem Wort und Suffix'), PATK. 66, KT. 482. SCHÜTZ szerint az O *imi-lagè* 'te asszony' (PÁPAY: ÉONyelvtanulm. 109), *apsolagè* 'öcsike' (uo. 36) szavak képzője (amely tehát bizonyosan azonos KT. *-läyi*, REGULY *lagi, läki* adataival) egyenesen a *-lenk* kicsinyítő képzőnek változata.

Arra az eredményre jutottunk tehát először is, hogy a most tárgyalt *lagi nai, läki nai* jelentése nem 'sógornő', hanem kedveskedő megjelölés „kedves nő” jelentéssel.

De akkor most már visszatérhetünk *legi, leki* szavunkhoz, amellyel — mint fent láttuk — már PÁPAY is (énekünk 238. sorában) a *lagi* szót egyeztette. Bizonyosnak tekinthetjük, hogy a *legi, leki, ligi* stb. is csak k é p z ő³ (vagy

³ Örömmel értesültem azután utóbb ERDÉLYI ISTVÁNTÓL arról, hogy ő is — tőlem függetlenül — erre az eredményre jutott.

képzőszerű elem), mégpedig a fentiekhez hasonló vagy talán egyenesen ugyanaz a képző, mint a fentiek, és megállapíthatjuk, hogy semmi köz e sincs a *lèγuì* 'sógor' szóhoz.

5. Ha tehát az asszony egyfelől *kanyit käteng ogor mill lek i*-nek szólítja az urát (pl. a 414. sorban), akkor ez kedveskedő megszólítás és azt jelenti, hogy „Ernyője-hattyú-hegyes-süveg e c s k e” vagy 'k e d v e s E . . .', és mikor másfelől a sógorához így szól (pl. a 801. sorban): *tohleng lonh ko pörentla kart jättpi jätving jogol ly i g i*, akkor ennek is 'k e d v e s „Szárnyas-bálvány-ember taposó-vas-izületű izületes ij' a jelentése: Sőt — ami döntő momentum —: ugyanígy szólíthatja az ének hőse a t e s t v é r b á t y j á t is (tehát itt nem is — mint a *lèγuì* esetében — a fiatalabb ágra alkalmazott megszólításról van szó; vö. STEINITZ: I. OK. i. h.), miként ezt az OH. III/2 1102. sorában olvassuk: *nyochseng jäch ho jogos punn kol jort léki* (amit PÁPAY helytelenül, de mégis kétkedve így fordít le: „Nyusztos-nép-embere-nyuszt-prém-ben-bővelkedő sógor (?)”), és még itt sem tűnik fel PÁPAYNAK (de ne felejtjük el, hogy az egész fordítás tkp. fogalmazványnak tekintendő), hogy ugyanott (az 1166. sorban) a feleség is hasonlóan szólítja meg a férjét: *nyochsing jäch ho nyogos pun koli ord lek i*, pedig ezt már PÁPAY maga is így kénytelen fordítani (bár megint kérdőjellel): „Nyusztos-nép-embere-nyusztprém-ben-bővelkedő-fejedelemhős u r a m (?)”.

A többi adatban is ez a megnevezés (többször személyraggal) részint a sógorra (OH. III/2 1986, 2002, 2021), részint a férjre vonatkozik (OH. III/2 1166, 2002, 2045 stb.). (L. még 2008 és 2013?)

Még meg kell jegyezmem, hogy az itt tárgyalt szónak erre a magyarázatára már az OH. III/2 388—9. lapján is utaltam: „*nari ligem: ligem* ist vielleicht das bekannte Deminutivsuffix. . . Vgl. auch Z. 2036, 2045)”, sőt már az I. részben is az 1066. sor fordításában is érvényre juttattam ezt a felfogásomat (ezt VÉRTES EDIT nem vette észre); ott a *kanyit ogor tor legi*-nek (melynek *legi* szavát PÁPAY „süvem”-nek fordítja) német fordítása így hangzik: „Hohe-Mütze-Mit-Schwankenkremp; mein Schwager [= L i e b e r].”

6. Fejtegetéseimet még a következő megjegyzésekkel egészíthetném ki:

A *legi* stb. tudomásom szerint sohasem fordul elő az énekekben mint önálló köznévf (mint pl. „a sógorom”, „a férjem”), vagy mint önálló megszólítás (mint pl. más rokonsági nevek: *ischiä!* 'öcsike!' [III/2 858], *ischem koti jastel* 'az én öcsém miképpen szól' [uo. 1152], l. még pl. uo. 434, 497, 970, 1015, 1033, OH. II 44, 50, 60 stb., vagy *jajä!* 'bátyó!' [OH. III/2 507] stb.), hanem csak jelzőileg használt névhez vagy megnevezéshez függesztve, vagyis képzőszerűen vagy összetételnek képzőszerűvé vált utótagjaként fordul elő.

Ezzel szemben más a helyzet az *äli* szóval kapcsolatban. Ez a szó is természetesen a név vagy megnevezés után áll ugyan (hiszen ez a fgr. nyelvekben általános szabályos sorrend; vö. pl. magy. *János bátyám, Erzsi néném*), de az *äli* szó először is ugyanolyan helyzetben, ugyanolyan funkcióval más szóval is váltakozhat (pl. OH. III/2 1165: *koschen ko ai nai ä le m* 'a *kužan*-folyómelléki ember kis fejedelem-leánya h ú g o m (?)' [ɔ: 'feleségem'] és uo. 1184: *koschän ko ai nai n e n g e m* 'a k.-f. ember kis fejedelemnő a s s z o n y o m'), de mindig csak 'feleség' a jelentése, és másodszer (nem is szólva a szöveg tanúságtételéről) — mint fent hangsúlyoztuk — önálló szóként is igazolva van.

Mindazonáltal persze fontos volna annak a megállapítása, hogy PÁPAY JÓZSEF eredeti feljegyzéseiben (az általa gyűjtött, de még egyelőre kiadatlan

énekeiben és az ő szótárában) milyen formában és milyen értelmezéssel szerepel a *legi* stb., ha ugyan egyáltalán szerepel ott.

7. Mint mondtuk, a hősnék cselekménye, tartalma, a személyek szerepe, viselkedésük és természetesen genealógiájuk is csak úgy válik világossá, ha a most tárgyalt elnevezéseket helyesen értelmezzük. Bizonyos, hogy a mi értelmezésünk alapján világosan rajzolódnak ki a főszereplők egymásközi egyszerű rokonsági viszonyai (férj, feleség és a férj öccse = az asszony sógora a főszereplők). De PÁPAYnak téves fordításától félrevezetve (anélkül, hogy — amit feltétlenül el lehetett volna várni — az én fordításomnak az okát kereste volna) az ismertető még olyan bonyolult kapcsolatokra is gondol, hogy az asszonynak („az orosz asszonynak”) „egyik közeli férfi rokona egy osztják nőt, [nevezetesen] a főhősnek nőtestvérét vagy talán éppen a leányát vette feleségül” (az ismertetés német szövege szerint: „dass einer ihrer nahen Verwandten eine Ostjakin, die Schwester oder etwa eben die Tochter des Haupthelden geheiratet hat”)! A rokonsági viszonyok e szerint a magyarázat szerint bizonyára eléggé bonyolultak lennének, de esetleg ebbe is bele lehetne nyugodni, ha a nyelvi tények nem mondanának egészen mást.

8. Végül az ismertetésnek még egy érvét kell itt szóvá tennem, azt ti., mikor a maga álláspontjának alátámasztására (az ismertetés 12. lapján) hangsúlyozza, hogy „hiszen ezen a vidéken [már ti. az obi-ugoroknál] a menyasszony nem kap hozományt, hanem ellenkezőleg őérte kell menyasszonyi díjat fizetni”. Való igaz: a kérő kénytelen vagy köteles az apósnak vagy a családnak menyasszonyi díjat fizetni, mintegy a leány nevelési költségeinek megtérítése fejében és kárpótlásul a távozó értékes munkaerőért; ez a menyasszonyi díj sokszor elég tekintélyes. De aki erről a kérdésről nyilatkozni kíván, annak csak kicsit kell lapozgatnia például a VNGy.-ben; ott is (II 0742—6) elég bő tájékoztatást kaphat arról, hogy a menyasszonyt se igen bocsátják el üres kézzel hazulról, sőt ez a „hozomány” is elég gazdag lehet. Nem hiába van az osztjákknak (az orosz eredetű *пиритин*, [l. KT. 725] mellett) még két saját szava is: *šičip’i* [uo. 962] és *kü’p’as* [uo. 458] a „hozomány” megnevezésére (l. még OH. III/2 295 és pl. VNGy. IV/2 115).

9. VÉRTES EDIT az itt szóvá tett ismertetésében kiadványomnak néhány valóban fennálló — szerencsére csak kisebb jelentőségű — hiányosságára hívta fel a figyelmet; ezért köszönet jár neki. Az ő ismertetése azonban a fent tárgyaltakon kívül még néhány más téves megállapítást is tartalmaz; az utóbbiakra más helyen (a FUF.-ban) térek ki. Ismertetése mindenesetre kötelességemmé tette, hogy a fent tárgyalt két osztják rokonsági elnevezést újra megvizsgáljam és jelentésüket lehetőleg tisztázzam. Így az ismertetésnek ezek az itt tárgyalt részletei is hasznosnak bizonyulhattak.

FOKOS DÁVID